

СЦЕНАТА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО В КРЕМИКОВСКИЯ
И ПОГАНОВСКИЯ МОНАСТИР В КОНТЕКСТА НА
КОСТУРСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОДУКЦИЯ

Повод за настоящия текст е сцената Рождество Христово, разкрита при последния етап от реставрацията на църквата “Св. Георги” в Кремиковския манастир (1493 г.)¹ близо до София. Изборът на сравнението ѝ с композицията от църквата “Св. Йоан Богослов” в Погановския манастир (1499 г.)² е обоснован от факта, че в литературата двете произведения се разглеждат като най-близки паралели,³ но същевременно конкретните връзки между тях не са анализирани.

¹ За реставрацията на църквата в Кремиковския манастир вж. З. Петров, *Проведените КРР по стенописите в старата църква на Кремиковския манастир*. – В: Консервация и реставрация на музейни и художествени ценности. Доклади от Национална конференция по консервация и реставрация. С., 2003, с. 114-119. Изобщо за паметника вж. А. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*. Paris, 1928, 324-336; К. Паскалева, *Църквата “Св. Георги” в Кремиковския манастир*. С., 1980 (с по-старата литература); А. Кирич, *Ктиторският надпис от 1493 г. в Кремиковския манастир*. – *Palaeobulgarica*, 13, 1989, № 2, с. 87-100; G. Gerov, *La peinture monumentale en Bulgarie pendant la deuxième moitié du XVe – début de XVIe siècle*. Nouvelles données. – In: *Зητήματα μεταβυζαντινής ζωγραφικής, στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη*. Αθήνα 2002, р. 141-157; З. Ждраков, *Към идентификацията на костурското ателие от XV век. – по непубликувани автографи от Кремиковския и Погановския манастир*. – В: Ниш и Византия. Т. 2. Ниш, 2004, с. 255-270; Ц. Вълева, *Фрагментите от Богородичния Акатист в притвора на църквата “Св. Георги” в Кремиковския манастир*. – В: Изкуство и контекст. Текстовете от Втора младежка научна конференция, 21-22 февруари 2004. С., 2004, с. 133-142; Ц. Вълева, *Образът на св. Варвар Пелагонийски в притвора на църквата в Кремиковския манастир*. – *Palaeobulgarica*, 29, 2005, № 2, с. 49-64; Ц. Вълева, *Стенописите в олтарното пространство на църквата в Кремиковския манастир след тяхната реставрация*. – Проблеми на изкуството, 2005, 3, с. 41-46.

² А. Грабар, *Погановският манастир*. – Известия на Българският Археологически Институт, IV, 1926-1927, с. 172-209; Б. Живковић, *Поганово*. Цртежи фресака. Београд, 1986; Св. Радојичић, *Једна сликарска школа из друге половине XV века*. – В: Св. Радојичић, *Одабрани чланци и студије 1933 – 1978*, Београд 1982, с. 258 – 279 (препечатано от ЗЛУ, 1, 1965, 69-139); Ђ. Сп. Радојичић, Г. Суботић, *Из прошлости манастира Светог Јована Богослова*. Ниш, 2002.

³ M. Chatzidakis, *Aspects de la peinture religieuse dans les Balkans (1300-1550)*. – In: Idem, *Etudes sur la peinture postbizantine. Variorum reprints*, London, 1976, р. 187-193;

Много от проблемите в рамките на обширната тема за костурската художествена продукция от последните десетилетия на XV и първите десетилетия на XVI в.,⁴ към която се причисляват Кремиковската и Погановската църква, също не са били предмет на изследване. И тъй като разглеждането им в тяхната цялост се нуждае от далеч по-обстоятелен анализ, тук ще се спра само на един от тези частни въпроси – сцената Рождество Христово. Тя е представителна за някои черти от живописата на интересуващите ни зографски екипи като вниманието към детайла, присъствието на реалистични елементи и създаването на характерни иконографски схеми, които са устойчиви само в рамките на тези ателиета.

Изображението от Кремиковската църква (фиг.1) не е изследвано до момента.⁵ Като цяло иконографията на тази сцена следва обичайната схема,⁶ която се появява най-напред в ръкописите като илюстрация на литературните си източници – Евангелията от Лука (Лука 2, 4-20) и от Матей (Матей 2, 1, 8-12), както и апокрифното Протоевангелие на Яков (гл. XVIII – XX).⁷

В Кремиковската църква сцените от цикъла на Великите празници и на Христовите Страсти са представени в най-горния регистър и следват Евангелския разказ. Повечето от тях не са запазени цялостно, а са разрушени в горните си части поради срутването на свода на наоса. Преди реставрацията на паметника първите две сцени от южната стена са били изцяло закрити от по-късната мазилка.

Композицията Рождество Христово е разположена в източния край на стената. В центъра е представена пещерата с фигурата на Богородица, яслите с Младенеца и до тях ослицата и вола. В ляво от пещерата се виждат части от фигурите на влъхвите, поднасящи даровете.

Г. Суботић, *Костурска сликарска школа. Наслеђе и образовање домаћих радионица*. – Гл. САНУ, CCCLXXXIV, Одељење историјских наука, 10, 1998, с. 124-125.

⁴ Употребявам понятието “костурска художествена продукция”, съзнавайки неговата условност и описателност, тъй като според мен то е адекватно на съвременното състояние на проучванията на разглеждания кръг паметници. Терминологичният проблем “Костурска школа” – “Костурско ателие/ателиета” – “интернационален балкански стил” все още не е намерил своето разрешение в литературата, вж. Св. Радојичић, *Једна сликарска школа*, с. 258 – 279; М. Chatzidakis, *Aspects de la peinture religieuse*, p. 177-197; Е. Γεωργιτσγιάννη, *Ένα εργαστήριο ανωνύμων του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα στα Βαλκάνια και η επίδραση του στη μεταβυζαντινή τέχνη*. - *Ηπειρωτικά χρονικά*, 29, 1988-1989, σ. 145-172; V. Popovska-Korobar, *The Icones of Jesus Christ The Savior and the question of continuity of Ohrid painting school from the XVth c.* - *Изкуство/Art in Bulgaria*, 33-34, 1996, p. 34-38; Г. Суботић, *Костурска сликарска школа*, с. 109-139.

⁵ Споменава се единствено от Г. Геров, G. Gerov, *La peinture monumentale en Bulgarie*, p. 150, fig. 17.

⁶ За иконографията на сцената Рождество Христово вж. К. Καλοκύρις, *Η Γέννησις του Χριστού εις την βυζαντινήν τέχνην της Ελλάδος*. Αθήνα, 1956; G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles*. Paris, 1960, p. 99-170; G. Ristow, *Die Geburt Christi in der frühchristlichen und byzantinisch – ostkirchlichen Kunst*. Recklinghausen, 1963; J. Lafontaine-Dosogne, *Les représentations de la Nativité du Christ dans l'art de l'Orient chrétien*. – In: *Miscellanea Codicologica F. Masai*. Dicata. T. I, 1979, p. 11-21.

⁷ J. Lafontaine-Dosogne, *Les représentations*, p. 11.

Сл. 1. Рождество Христово, църквата “Св. Георги” в Кремиковския манастир
 Fig.1. The Nativity of Christ, Church of St George in the Kremikovtsi monastery

Добре запазен е предният план, в който са представени Йосиф, къпането на Младенеца и фигурите на овчарите. Дватама пастири, нарисувани в дясно, са изобразени с шапки, в свободни пози и водещи непринуден разговор. По-младият е с късо облекло и се подпира на гегата си, като не гледа и не сочи, както е обичайно, към ангелския хор, известяващ за Раждането на Христос.⁸ По-възрастният, облечен в кожи, е праметнал гегата, на която е закачена торба, през рамо.

В центъра в предния план е илюстриран момента с къпането на Младенеца, който не присъства в литературните източници.⁹ Двете женски фигури – на слугинята седнала до купела и на Саломе – права и със съд в ръце, са забрадени със специфични кърпи. Те имат бродирани ивици, които личат по-ясно при фигурата на Саломе. Забраждането при седналата слугиня е върху подложка и е характерно за омъжените жени.¹⁰ Дългият плат покрива раменете и гърба ѝ. При правата фигура забрадката е прикрепена чрез червен платнен пръстен.

В църквата “Св. Йоан Богослов” в Погановския манастир сцената Рождество Христово (фиг. 2)¹¹ е разположена в южната част на източния

⁸ За този мотив вж. G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*, p. 124-132; P. J. Nordhagen, *The Integration of the Nativity and the Annunciation to the Shepherds in Byzantine art.* – In: Idem, *Studies in Byzantine and Early Medieval Painting*. London, 1990, p. 320-325.

⁹ P. J. Nordhagen, *The origin of the washing of child in the Nativity scene.* – *Byzantinische Zeitschrift*, LIV, 1961, 333-338 (reprint in: Idem, *Studies in Byzantine and Early Medieval Painting*. London, 1990, p. 326-331).

¹⁰ X. Вакарелски, *Етнография на България*. С., 1977, с. 205-210.

¹¹ Б. Живковић, *Поганово. Цртежи фресака*, сх. 30.

Сл. 2. Рождество Христово, църквата в Погановския манастир (по Б. Живковић)
 Fig.2. The Nativity of Christ, Church of St John Theologos in the Monastery of Poganovo

свод, над олтара и е запазена цялостно. Над пещерата са изписани ангелският хор и образът на пророк Амос в медальон. Композицията не е идентична, но следва описаната по-горе иконографска схема и в детайлите. Разликата тук е, че сцената е по-развита, тъй като отделните мотиви са изобразени по-подробно. Представени са повече фигурки на животни, както и други двама пастири – единият стои пред Йосиф, а другият свири на флейта. В предния план присъстват същите характерни и раздвижени образи. Тяхната иконография има за основа апокрифните текстове, но и действителните събития при раждането.

И в двата паметника прави впечатление детайлното и реалистично разработване на тези второстепенни персонажи - причудливи и естествени, те привличат вниманието и като композиционен акцент. Особено подчертан е интересът към тези образи при зографите от Кремиковската църква, които нарушават йерархичния принцип, според който фигурите на Богородица и Младенеца трябва да бъдат пропорционално по-големи от останалите. Спазването на този принцип в Погановската сцена се явява като потвърждение, че зографите не се стремят към пресъздаване на натурата. Обяснението на тези особености в Кремиковци и Поганово не трябва да се търси в опита на зографите да пресъздадат реалността чрез законите на

перспективата или във влияния от западноевропейското изкуство.¹² Това е по-скоро един израз на стремежа на тези майстори-новатори да въвеждат в композициите си реалистичните елементи като тъждествени с някои моменти от библейската история – и то именно с тези моменти, които познават от реалния живот.

Разглеждайки композицията Рождество Христово в Стария католикон на манастира “Преображение Христово” на Метеорите (1483 г.), М. Гаридис обръща специално внимание на тези реалии и по-конкретно на специфичните забрадки на двете женски фигури като характерни за местния костюм от XV в.¹³ Авторът подчертава отсъствието на този детайл в паметниците от византийския художествен кръг като намира негов паралел в костюма на дарителката Владислава от ктиторския портрет в “Св. Никола Магалеју” в Костур (преди 1505 г.).¹⁴ Е. Георгицояни посочва още няколко портрета, в които присъства същият детайл: църквите в Долна Каменица (30-те години на XIV в.), Лескоец (1461/1462 г.) и Магка при Скопие (1496/1497 г.).¹⁵ Както ще видим обаче това не е изолирано явление, тъй като не само присъства в ред други паметници от костурската художествена продукция в последните десетилетия на XV и в първата третина на XVI в., но и при тях става задължителен елемент от иконографията на сцената Рождество Христово.

Идентична с Кремиковската е сцената Рождество Христово от южната стена на църквата “Св. Никола” на монахинята Евпраксия в Костур (1486 г.)¹⁶ (фиг. 3). Единствените разлики в двете изображения са по-бързата и груба рисунка в костурския паметник и обръщането на фигурата на Йосиф в сцената от Кремиковци надясно, а в костурската – наляво. Не може да се каже със сигурност дали двете композиции са работени от един зограф, но най-вероятно те са дело на майстори от едно ателие.

Един от най-близките паралели на живописиста от църквата “Св. Никола” на монахинята Евпраксия са фрагментарно запазените стенописи в църквата “Св. Петър и Павел” в Айгинио (Пиерия, Гърция, последната четвърт на XV в.).¹⁷ Тук сцената Рождество Христово е разположена на източната стена, в олтарното пространство (фиг. 4).¹⁸

¹² Описаната иконография се тълкува в този смисъл от М. Гаридис и Е. Георгицояни, М. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous la domination étrangère*. Athènes, 1989, p. 58-60; Е. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du Vieux catholicon du Monastère de la Transfiguration aux Méteores (1483)*. Athènes, 1993, p. 107.

¹³ М. Garidis, *La peinture murale*, p. 58-60.

¹⁴ Σ. Πελεκάνιδης, *Καστορία. Βυζαντινά τοιχογραφία*. Θεσσαλονίκη, 1953, πιν. 177α.

¹⁵ Е. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du Vieux catholicon*, p. 107.

¹⁶ *Ibidem*, πιν. 183α.

¹⁷ Α. Τούρτα, *Ναός Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στο Αιγίνιο*. ΑΔ 43, 1988, Β2: Χρονικά, σ. 376, ρήν. 2236-в; Α. Τούρτα, *Η θρησκευτική ζωγραφική στην Πιερία τους πρώτες μετά την άλωση αιώνες*. – In: Η Πιερία σταβυζαντινά και νεότερα χρόνια. Πρακτικά του επιστημονικού συνεδρίου. Κατερίνη, 1997, σ. 307-322 (за църквата “Св. Петър и Павел” σ. 308-311, πιν. 1-7).

¹⁸ *Ibidem*, σ. 311, 318, πιν. 3-4.

Сл. 3. Рождество Христово, църквата “Св. Никола” на монахинята Евпраксия в Костур (по Σ. Πελεκάνιδis)

Fig.3. The Nativity of Christ, Nun Eupraxia’s church of St Nicolas in Kastoria

Сл. 4. Рождество Христово, църквата “Св. Петър и Павел” в Айгинио, Пиерия (по Α. Τούρτα).

Fig.4. The Nativity of Christ, Church of St Peter and Paul in Aiginio, Pieria

Композицията Рождество Христово от Големия Метеор¹⁹ (фиг. 5) показва същите особености в предния план. Тя е интересна и тъй като представлява един от малкото примери за представяне на Ангела на кон във византийската и поствизантийската монументална живопис. По-ранните примери за това изображение са само няколко.²⁰ За нас обаче е по-важен аналогичният образ от фрагментарно запазената сцена Рождество Христово от църквата “Св. Теодор” при Бобошево в Западна България (нач. на XVI в.)²¹ (фиг. 6), тъй като представянето на Ангела на кон е твърде рядко в този период.²² Тази живопис се разглежда също във връзка с костурската художествена продукция и по-конкретно като произведение на ателието, работило в “Св. Никола Магалеју” в Костур²³ и в “Архангел Михаил” при с. Сапарево (Западна България).²⁴ По запазените фрагменти от Бобошево се вижда и фигурата на Саломе, облечена в същия костюм. Като по-късен отглас на костурските произведения, композицията от Бобошево представя някои разлики и е по-маниерна, но съдържа отличителните детайли, за които вече стана дума.

Сл. 5. Рождество Христово, Големия Метеор (по E. Georgitsoyanni).

Fig.5. The Nativity of Christ, Church of the Monastery of the Great Meteoron

Стенописите в две малко по-късни произведения на интересуващите ни зографски екипи - “Св. Безсребреници” в Сървия (1510 г.)²⁵ и “Панагия

¹⁹ M. Χατζιδάκις, Δ. Σοφιάνος. *Το Μεγάλο Μετεώρο*. Ιστορία και τέχνη. Αθήνα, 1990, σ. 35; E. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du Vieux catholicon*, p. 104-111, pl. 35-36.

²⁰ M. Garidis, *L'ange à cheval dans l'atr byzantin*. *Byzantion*, XLII, I, 1972, p. 36.

²¹ Д. Панайотова, *Църквата “Св. Теодор” при Бобошево*. Известия на Института за Изкуствознание VII, (1964), с. 110-114, фиг. 9-11; D. Piquet-Panayotova, *Resherches sur la peinture en Bulgarie du bas Moyen âge*. Paris, 1987, p. 26-33, fig. 5-8; P. Lecaque, *Nouvelles donnés sur l'église S. Theodore près de Boboshevo*. *Byzantion*, LVI, 1986, p. 174-176, 178; Мавродинова, Л. *За по-късното датирание на някои късносредновековни стенописи*. – В: *Българският шестнадесети век*. С., 1996, с. 601-619.

²² M. Garidis, *La peinture murale*, p. 59.

²³ Α. Ορλάνδος, *Τὰ βυζαντινά μνημεία τής Καστορίας*. Αρχεῖον των βυζαντινῶν μνημείων τής Ελλάδος. Αθήναι, 1938, IV, 2, σ. 165-166; Σ. Πελεκάνιδις, *Καστορία*, πιν. 168-177; M. Garidis, *La peinture murale*, p. 73-74.

²⁴ Г. Геров, *Стенописите от църквата “Св. Архангел Михаил” край с. Сапарево*. Изкуство, 1994, 14, с. 13, бел. 18; Г. Суботић, *Костурска сликарска школа*, с. 125-126.

²⁵ Сцената Рождество Христово е разположена във втория регистър на южната стена, Α. Ευγγόπουλος, *Τὰ μνημεία τῶν Σερβίων*. Εταιρεία μακεδόνικων σπουδῶν, 18, Αθήναι, 1957, VI, σ. 104, 108, πιν. 18.1.

Сл. 6. Рождество Христово, църквата “Св. Теодор” при Бобошево (фрагмент).

Fig.6. The Nativity of Christ, Church of St Theodor near Boboshevo (a detail).

Музевики” в Костур (30-те години на XVI в.)²⁶ са поредното свидетелство за устойчивата иконография на композицията Рождество Христово при паметниците от костурската художествена продукция.

Сцената Рождество Христово от Кремиковската и Погановската църква представлява интерес, тъй като специфичните ѝ елементи се срещат единствено при кръга паметници, свързани с костурската художествена продукция от последните десетилетия на XV и първите десетилетия на XVI в. Те са разположени в Северна Гърция и днешна Македония, но и в България, Сърбия, Румъния и Албания. Освен разгледаните по-горе паметници като най-представителни за 80-те и 90-те години на XV в. Трябва да се споменат и фрагментите от

параκληса “Св. Апостоли” в “Св. Никола Болнички” в Охрид (след 1467 г.),²⁷ част от живописата от манастира Трескавец (1483/4 г.)²⁸ и църквата “Св. Никита” в Скопска Черна гора (1483/4 г.),²⁹ фрагментите от църквите

²⁶ Най-късната живопис, която в литературата се свързва с костурската художествена продукция, заема по-голямата част от олтарното пространство в църквата. Сцената Рождество Христово е запазена на южната стена в олтара. М. Παϊσιδου, *Οι παλαιότερες φάσεις τοιχογράφησης της Παναγίας συνοικίας Μουζεβίκη στην Καστορία και η εξέλιξη της τοπικής εικονογραφικής παράδοσης*. Μακεδονικά (1997-1998), σ. 135-170 (за сцената Рождество Христово вж. σ. 145-146, еικ. 12).

²⁷ Ф. Месеснел, *Средновековни споменици у Охриду*. I. Црква Св. Николе Болничког и њене портретне фреске. Гласник Скопског Научног Друштва XII, 1933, с. 157-178; П. Миљковић-Пепек, *О датирању фресака Охридске цркве Св. Николе Болничког*. – В: Зборник Светозара Радојчића. Београд, 1969, с. 197-201; Г. Суботић, *Два споменика зидног сликарства XV века*. – В: Зборник Светозара Радојчића. Београд, 1969, с. 315-333; Г. Суботић, *Охридската сликарска школа од XV век*. Охрид, 1980, с. 104-110.

²⁸ Б. Бабић, *Манастирот Трескавец со црквата Св. Успение Богородично*. Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, IV, 1981, с. 37-55; Цв. Грозданов, *Христос Цар, Богородица Царица, небесните сили и Светите војни во живописот од XIV и XV век во Трескавец*. – В: Грозданов, Ц. Студии за охридскиот живопис. Скопје, 1990, с. 132-150; Св. Радојчић, *Једна сликарска школа*, с. 271-274.

²⁹ Ф. Месеснел, *Живопис цркве Св. Никите у Скопској Црној Гори*. Годишњак Скопског Филозофског Факултета, I, 1930, с. 139-154; G. Millet, A. Frolov, *La peinture du Moyen âge en Yougoslavie*. Belgrade, 1930, pl. 50.1-2, 51.1, 51.3-4, 53.2-4; V. Petkovic, *La peinture serbe du Moyen age*. Beograd, 1934, p. 35-37; П. Миљковић-Пепек, *Црквата Св. Никита во Скопска Црна Гора како историско-уметнички споменик*. Споменици на

“Св. Никола” на архонтисата Теологина³⁰ и “Св. Богородица Расиотиса” в Костур.³¹ Към очертания художествен кръг различните автори прибавят множество други паметници, които са свързани с костурската продукция в различна степен.³²

Анализът на този тесен и конкретен проблем – сцената Рождество Христово, спомага да се очертае мястото на живописата от Кремиковската и Погановската църква сред произведенията от костурската художествена продукция. В границите на проблемите на стенописите от тези два паметника, това изображение се явява едно от доказателствата за тяхната връзка с костурските ателиета. В по-широк смисъл обаче то поставя по-глобални въпроси като този за понятията “Костурска школа”, “костурско ателие/ателиета”, “интернационален балкански стил”.³³ На базата на сравнението между сцените с Рождеството на Христос в осемте разгледани паметника могат да се очертаят два важни извода. На първо място тяхната живопис е проява на една обща и новаторска тенденция. В нейните рамки обаче могат да се отграничат поне две линии на развитие: едната виждаме в Големия Метеор и по-късно в Бобошево, а другата – по-опростената, която се заражда в Костур, се разпространява в Северна Гърция и присъства в Кремиковския и Погановския манастир.

средновековната и поновата историја на Македонија, I, 1975, с. 379-386; М. Марковић, *Прилог проучвању утицаја канона Велике суботе на иконографију средњовековног сликарства*. ЗРВИ, 37, 1998, с. 167-183, сл. 2.

³⁰ А. Орлάνδος, *Τά βυζαντινά μνημεία τής Καστορίας*, σ. 158-159; Σ. Πελεκάνιδης, *Καστορία*, πλ. 249б; Γ. Σίσιου, *Επτά εκκλησίες της Καστορίας*. Καστορία, 1995, у. 68.

³¹ А. Орлάνδος, *Τά βυζαντινά μνημεία τής Καστορίας*, у. 159-160; Σ. Πελεκάνιδης, *Καστορία*, πл. 229б-в.

³² Фрагментите от фасадата на “Св. Богородица Кубелидики” в Костур, иконата “Христос Пантократор” от Кремиковския манастир, Молдавските църкви “Св. Кръст” в Патрауци, “Св. Никола” в Попауци (Ботошани), “Св. Никола” в Балинеши, “Св. Георги” в Хърлау и “Св. Никола” в Дорохой (М. Chatzidakis, *Aspects de la peinture religieuse*, р. 185-187), църквите “Панагия Горгоепикос” (Е. Τσιγαρίδας, *Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας Γοργοεπηκόου Βέροιας*. Μακεδονικά, 1991-1992, 28, σ. 93-100), “Панагия Хавиара” и “Панагия Палиофоритиса” във Верия, както и 5 икони от същия град; църквата “Св. Спас” до Чебреникия манастир (П. Милковиќ-Пепек, Црквата “Св. Спас” крај Чебреникиот манастир. Гласник на институтот за национална историја, I, 2, 1957, с. 142-143), църквите “Св. Петка” в с. Побужие и “Св. Петка” в с. Браичино, иконата “Христос Свещеник” от неизвестен иконостас (днес в Музея на Македония в Скопие), иконата “Св. Архангел Михаил” от църквата “Св. Богородица” в Борие (Албания), иконата “Св. Никола” от църквата “Св. Димитър” в Охрид (V. Popovska-Kogobag, *The Icones of Jesus Christ The Savior*, р. 34-38) и др.

³³ Св. Радојичић, *Проблем целине у историји старе српске уметности*. – В: Св. Радојичић, *Одобрани чланци и у студије (1933 – 1978)*, Београд 1982, с. 76-80.

Cveta Valeva

THE SCENE OF NATIVITY OF CHRIST IN THE MONASTERIES OF KREMIKOVTSI
AND POGANOVO IN THE CONTEXT OF THE KASTORIA ART PRODUCTION

The article is dedicated to a specific, particular problem touching upon the vast subject of the Kastoria art production from the last two decades of the fifteenth and the first third of the sixteenth centuries – the iconography of the composition Nativity of Christ.

The text analyzes the newly-discovered scene Nativity of Christ located in “St. George” in the monastery of Kremikovtsi (1493) and its analogue in the monasrery of Poganovo (1499). The peculiarities of their iconography are situated in the context of number of monuments: the Old Catholicon of the Monastery of the Great Meteoron, nun Eupraxia’s church “St. Nikolas” and “Panagia Mouzeviki” in Kastoria, “St Peter and Paul” in Aiginio, “St. Anargyroi” in Servia, “St. Theodor” near Boboshevo.

The main conclusion one can draw from that survey is closely connected to the establishment of an innovatory scheme of depicting this scene, stable only within the framework of the Kastoria art production. Its main peculiarity lies in the detailed and realistic development of the secondary characters in the foreground. The article suggests, that this peculiary emerged not as a result of the Western-European fine art influence, but rather as an attempt to identify certain Biblical episodes with real life moments.

Therefore in the composition Nativity of Christ that aspiration finds expression both in the Washing of the Child and the Annunciation to the Shepherds motives, both of which are of most intimate and everyday life nature.

The analysis of that particular problem – the scene Nativity of Christ raises a number of other questions concerning not only the place of the Kremikovtsi and Poganovo monasteries’ paintings among the monuments of the Kastoria art production, but also some more general issues such as the inventing of the notion “Kastoria school”, “Kastoria workshop/workshops”, “international Balkan stile”.